

УРБАНОНІМІЯ ЖИТОМИРА В КОНТЕКСТІ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано сучасний стан урбанонімії Житомира у зв'язку з декомунізацією. Схарактеризовано нові найменування вулиць і провулків за мотиваційною ознакою, структурними особливостями, специфікою номінації. Виявлено загальні тенденції в перейменуванні урбанонімів Житомира порівняно з іншими містами України.

Ключові слова: декомунізація, урбаноніми, годоніми, мотивація, структура, перейменування.

Упродовж останніх десятиріч у лінгвістиці зросло зацікавлення мовознавців онімною лексикою загалом та урбанонімами як складником онімного простору України та інших країн зокрема, свідченням чого є дослідження А. Беспалої, О. Галай, А. Ємельянова, Н. Іванової, О. Карпенко, С. Казакової, Р. Козлова, Н. Кутузи, Т. Можарової, Н. Подольської, О. Суперанської, М. Торчинського, А. Титаренко та ін. Крім того, в україністиці відомі дисертаційні дослідження, присвячені безпосередньо урбанонімному простору різних міст України [1; 5]. Водночас проблеми урбанонімії як складника ономастики порушують учені інших галузей знань, оскільки урбаноніми — маркер територіальної ідентичності населення [2].

Як зазначає А. Титаренко, виникнення та формування урбанонімів пов'язане із загальними соціокультурними тенденціями розвитку суспільства, державною ідеологією, залежить від проявів національної ментальності мешканців певного регіону [4, с. 171].

Зважаючи на події, які відбуваються в нашій країні упродовж останніх років, зауважимо, що номінація урбанонімів у сучасних умовах є виразником активних процесів націєтворення, показником національної свідомості та відображення картини світу тієї території, де активно відбувається перейменування з огляду на декомунізацію.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що урбаноніми Житомира досі не були об'єктом системного лінгвістичного досліджен-

ня загалом і в умовах декомунізації зокрема, тому номінація міських об'єктів потребує докладного вивчення, що уможливить визначення місця урбанонімікону Житомира в загальноукраїнському контексті і сприятиме компаративним дослідженням у царині ономастики.

Мета нашої розвідки — проаналізувати урбаноніми, зокрема годоніми (назви лінійних об'єктів, насамперед вулиць і провулків), Житомира в контексті декомунізації, виявити загальні тенденції перейменування.

Джерелами дослідження слугували матеріали засідань Житомирської міської ради щодо перейменування вулиць і провулків Житомира (усього перейменовано 87 об'єктів), наукова література з проблем ономастики, зокрема урбанонімії.

Зазначимо, що годоніми — це найбільш нестабільна частина урбанонімного простору, адже вони найчутливіше реагують на історико-соціальні зміни в житті міста, пов'язані з політичними подіями, які накладають відбиток і на процеси номінації.

Як зауважують дослідники, назви вулиць переважно виконують номінативну та інформаційну функції [5, с. 13]. Таку ж функцію мають і назви провулків.

Варто зазначити, що перейменування розпочалося ще у 2014 році, коли вулицю *Московську* почали називати *вулицею Героїв Небесної Сотні*. З-поміж 87 перейменованих у 2016 році¹ годонімів Житомира з огляду на семантичне наповнення найбільшу частину становлять назви вулиць і провулків, мотивовані антропонімами, у яких відображено прізвища видатних історичних постатей. Такі урбаноніми за мотиваційною структурою належать до меморіальних онімів, що увічнюють пам'ять про людей, події або інші реалії [6, с. 313]. Структурно більшість зазначених урбанонімів є складеними назвами: до слова вулиця, провулок чи проїзд додано, відповідно до європейської традиції, ім'я та прізвище в родовому відмінку: *вулиця*² *Сергія Параджанова*, *Якова Зайка*, *Івана Сльоти*, *Івана Сірка*, *Юрка Тютюнника*, *Пе-*

¹ Розпорядження про перейменування 87 вулиць і провулків м. Житомира підписав міський голова Сергій Сухомлин 19 лютого 2016 року.

² Слова вулиця, провулок і проїзд залишаємо тільки біля першої назви, а потім для економії пропускаємо.

тра Калнишевського, Кліма Поліщука, Михайла Грушевського, Івана Мазепи, Миколи Сціборського, Євгена Коновальця, Олени Теліги, Леха Качинського, Степана Бандери, Романа Шухевича, Тараса Бульби-Боровця, Симона Петлюри, Євгена Рихліка; провулок Федора Терещенка, Пилипа Орлика, Панаса Саксаганського, Івана Садовського, Михайла Старицького, Петра Болбочана, Володимира Сосюри, Олени Левчанівської, Василя Кука, Івана Багряного, Василя Стуса, Уласа Самчука, Сергія Кулжинського, Миколи Капустянського, Тараса Сенюка, Миколи Величківського, Максима Залізняка, Христора Барановського, Миколи Чечеля, Павла Кольченка, Михайла Клименка, Юліана Мовчана; проїзд Володимира Плотницького, Августи Ільїнського. Зазначимо, що один із провулків, мотивованих антропонімом, названо тільки за допомогою прізвища, очевидно, через саму його структуру як складну назву, — провулок Карпенка-Карого.

Частину відантропонімих годонімів (переважно назв провулків) становлять такі, у яких представлено вказівку на посаду, звання, професію, причетність до релігії тощо та прізвище в традиційній формі родового відмінка: провулок Сотника Савінського, Священника Жилюка, Генерала Жуковського, Художника Канцєрова, Скульптора Вітрика; вулиця Скульптора Олішкевича, Професора Кравченка. Спорадично відзначено трислівні назви вулиць подібної мотивації з додаванням імені людини, на честь якої названо мікрооб'єкт: вулиця Митрополита Андрєя Шептицького, Генерала Всеволода Петріва, Святого Зигмунта Фелінського, а також одна назва з-поміж зазначених — вулиця Святого Йоана Павла II — в основі має подвійне ім'я та цифровий показник. Відзначаємо також відантропоніми годоніми у формі відносного прикметника в називному відмінку однини: вулиця Нобелівська — за прізвищем всесвітньо відомого А. Нобеля, вулиця Синельниківська, в основі якої — прізвище Миколи Синельникова, проїзд Шпаковський — за прізвищем першого власника колишнього хутора та його забудовника.

Як видно з наведеного матеріалу, більшість годонімів названо на честь відомих в Україні людей, в основі вони мають прізвища політичних чи громадських діячів, історичних постатей, митців, представників культури, які своєю діяльністю прославили нашу країну

й досить часто відомі й поза її межами (*Сергія Параджанова, Івана Сірка, Юрка Тютюнника, Петра Калнишевського, Михайла Грушевського, Івана Мазепи, Євгена Коновальця, Олени Теліги, Степана Бандери, Романа Шухевича, Симона Петлюри, Пилипа Орлика, Панаса Саксаганського, Івана Садовського, Михайла Старицького, Володимира Сосюри, Івана Багряного, Василя Стуса, Уласа Самчука, Максима Залізняка*).

Водночас багато відантропонімних годонімів названо на честь родин, особистостей, життя й діяльність яких передовсім пов'язані з Житомиром або Житомирщиною, діячів, котрі прославили зазначену територію, вплинули на культурне, соціально-політичне чи економічне життя мешканців краю, напр., *вулиця Кліма Поліщука* (український письменник, уродженець с. Краснопіл' Чуднівського р-ну), *Василя Кука* (генерал УПА, який на початку окупації був ув'язнений у Житомирі), *Сергія Кулжинського* (генерал-хорунжий, командир 1-ої окремої Волинської кінної бригади, викладач Юнацької школи Армії УНР у Житомирі в 1919 р.), *Володимира Плотницького* (один з учасників антинацистського руху Житомирщини), *вулиця Синельниківська* (Микола Синельников — волинський губернатор, нащадок давнього українського козацького роду, ініціатор забудови Михайлівської вулиці та спорудження міського театру в Житомирі), *вулиця Родина Гамченків* (члени великої житомирської родини Гамченків: Сергій — відомий український археолог, першовідкривач Житомирського могильника, Іван — генерал, офіцер Армії УНР, Євген — начальник штабу Сердюцької дивізії та генеральний хорунжий Генерального Штабу Армії УНР, Дмитро — кадровий офіцер Армії УНР), *Князів Острозьких* (визначний князівський рід Острозьких, життя та діяльність якого була тісно пов'язана з Житомирщиною та безпосередньо Житомиром як частиною історичної Волині), *Отаманів Соколовських* (брати Олекса, Дмитро, Василь і їхня сестра Олександра, родом із с. Горбулів Черняхівського р-ну)³, *провулок Аршеневських* (брати Андрій і Микола Аршеневські — землевласники, поміщики, власники кар'єру й великої садиби з віллою в приміському с. Крошня, які залишили добрий слід у Житомирі, зокрема сучасну садибу агроекологічного коледжу, десятки заможних у місті вулиць);

³ Про родину Соколовських В. Шкляр написав роман «Маруся».

провулок Тайберів (німець Рудольф Тайбер – засновник і власник найбільшого (кін. XIX ст.) промислового підприємства Житомира).

Специфічними є онім *вулиця Сурина Гора*, в основі якого — прізвище сім’ї землеробів Суриних, які вперше поселилися на цій горбистій місцевості, хоча урбанонім має подвійну мотивацію, зумовлену, крім зазначеного, особливостями рельєфу позначуваної місцевості.

Отже, урбаноніми, мотивовані антропонімами, — кількісно найбільша група годонімів (близько 70%), які виникли в процесі декомунізації. Як видно з наведеного вище матеріалу, з-поміж таких найменувань, переважно назв провулків і дещо менше — вулиць, найбільше тих, які названі на честь митців (письменників, режисерів, культурних діячів, композиторів, диригентів, музикантів, етнографів та ін.), що свідчить загалом про загальнолюдські цінності, невідчужувані часу, їх важливість у житті населення. Крім того, на виникнення низки назв вплинула історія краю, пов’язана не тільки з українцями, а й із представниками інших національностей, які залишили свій слід на Житомирщині чи в Україні. До перейменування долучилися громади поляків, чехів, вірмен, які хотіли увіковічнити своїх земляків у назвах міських об’єктів. Так з’явилися вулиці, названі на честь поляків *Святого Йоана Павла II* (раніше — *вулиця Островського*)⁴, *Святого Зигмунта Фелінського* (провулок *Люби Шевцової*), *Леха Качинського* (вулиця *Черняхівського*), вірменина *Сергія Параджанова* (вулиця *Баранова*), чеха *Євгена Рихліка* (провулок *5-й Щорса*), хоча пропозицій від громад цих національностей було значено більше.

На відміну від колишніх найменувань вулиць, які склалися, відповідно до радянської традиції, тільки з назви прізвища (напр., *вулиця Чкалова*, *Фрунзе*, *Фурманова*, *Щорса*, *Ватутіна*, *Мануїльського*, *Шелушкова* та ін.), нові урбаноніми поряд із прізвищем містять обов’язково ім’я. Водночас зазначимо, що жителі Житомира неоднозначно висловлюються щодо перейменування на честь відомих (чи не дуже) особистостей. Зокрема, схвально ставляться, наприклад, до назви *вулиця Івана Сльоти* (Іван Сльота — багаторічний і незмінний художній керівник та головний диригент Поліського державного ансамблю пісні і танцю «Льонок», автор численних поетичних і музичних збірок), *вулиця Якова Зайка*

⁴ Далі в дужках подаємо стару назву.

(найстарший за віком герой Небесної Сотні), *вулиця Михайла Клименка* (відомий у Житомирі поет-лірик) та ін., натомість частина населення не сприймає деяких прізвищ у складі урбанонімів, очевидно, через незнання історії своєї країни та краю чи відсутність зв'язку особи, на честь якої названо вулицю чи провулок, безпосередньо з Житомиром.

Крім відзначених вище, житомирський урбанімікон поповнився годонімами з номінацією за топонімним мотивуванням. Зокрема, відзначаємо годоніми-полісоніми, мотивовані здебільшого назвами районних центрів Житомирської області (*провулок Черняхівський, вулиця Чуднівська*) та інших міст України (*провулок Корецький, Острозький, Рівненський, вулиця Радивилівська*) чи Білорусі (*провулок Гомельський*), а також назвами сільських населених пунктів, які розташовані близько від Житомира (*вулиця Довжицька* (село Довжик), *вулиця Троянівська* (село Троянів), *вулиця Чеська Крошня* (раніше було село Крошня)). Такі найменування вказують на напрямок, розташування відповідно до своєї назви. Структурно це однослівні утворення, крім останнього, у формі відносного прикметника, що становлять понад 11% від загальної кількості перейменованих об'єктів.

Найменування, пов'язані із соціально-виробничим життям міста, відзначено тільки в назвах провулків, в основі яких — відносні прикметники, у деяких — із цифровим еквівалентом: *провулок Друкарський, Садибний, 1-й Староруднянський, 2-й Староруднянський, 1-й Капітульний, 2-й Капітульний*.

Зазначимо, що інші семантичні групи мають значно менше функціональне наповнення. Вони представлені годонімами, пов'язаними з органічним світом, використанням назв флори й фауни (*вулиця Тополина*), мотивовані гідронімами (*вулиця Кам'янська*⁵, *провулок Закам'янський*) чи ергонімами (*провулок Політехнічний*), іншими годонімами (*провулок Покровський* — від *вулиця Покровська*).

Опрацювання матеріалів про перейменування урбанонімних об'єктів в інших містах України свідчить загалом про спільні чи подібні тенденції в номінації годонімів у контексті декомунізації, оскільки значний відсоток із-поміж них становлять назви вулиць, мотивовані

⁵ Кам'янка — річка, яка протікає в Черняхівському та Житомирському районах області.

антропонімами на честь тих особистостей, які безпосередньо пов'язані з певною територією. Крім того, спостерігаємо процес повернення давніх історичних назв вулиць як у Житомирі (*вулиця Троянівська, Синельниківська, Радивилівська, Нобелівська* (до 1957 року був провулок Нобелівський), *проїзд Шпаковський*), так і на інших теренах України.

Переіменовані годонімні об'єкти утворені переважно в результаті трансонімізації — різновиду лексико-семантичного способу словотвору, у процесі якого відбувається перехід з одного розряду власних назв до іншого (такі урбаноніми пов'язані з увіковіченням пам'яті про когось). Зазначена словотворча модель є досить продуктивною в найменуванні вулиць, причому власна назва переважно має форму родового відмінка. Онімний простір інших міст теж демонструє переважання таких онімів, які дослідники відносять до меморіальних назв-присвят [3, с. 11]. Годоніми, утворені в результаті трансонімізації, мають здебільшого складену структуру. Незначна частина аналізованих онімів утворена завдяки онімізації — переходу загальної назви у власну (*вулиця Героїв Небесної Сотні, вулиця Тополина, провулок Політехнічний* тощо).

Переіменування старих урбанонімних об'єктів спричинило ситуацію в Житомирі, коли поряд функціонує як старе найменування, так і нове, причому колишні (радянські) назви превалюють у мовленні представників старшого покоління, натомість молодь схвально ставиться до переіменування й швидше адаптується до нових назв.

Отже, на урбанонімний простір Житомира, зокрема на найменування вулиць і провулків, у контексті декомунізації вплинули передовсім позамовні фактори, насамперед політичні, культурно-історичні, етнокультурні, етноментальні, хоча водночас нові найменування утворені відповідно до норм українського словотворення та свідчать про загальні тенденції в змінах урбанонімного простору України відповідно до нових реалій, оскільки сучасні назви вулиць і провулків відображають явища національної культури українців, їхньої історії, а водночас і культурно-історичного розвитку кожного окремо взятого міста. Мотиваційна структура зазначених годонімів свідчить про те, що більшість із них мотивована антропонімами, значно менше — топонімами, гідронімами та ойконімами тощо. Новоутворені годоніми мають різну структуру, хоча переважають складені найменування

(68%), близько 25% — прості, практично відсутні складні й поодинокі відзначені змішані (словесно-цифрові) урбаноніми.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в системному дослідженні сучасної урбанонімії Житомира для створення цілісної лінгвальної картини урбанонімічному обласного центру, у простеженні динамічних процесів у номінації онімних об'єктів та з'ясуванні їх причин.

Список літератури

1. Галай О.Б. Українська урбанонімія Закарпаття в ХХ–ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова» / О.Б. Галай. — Ужгород, 2009. — 29 с.
2. Гнатюк О. Урбаноніми міст України як маркер територіальної ідентичності населення / О. Гнатюк // Часопис соціально-економічної географії. — 2013. — Вип. 15. — С. 144–147.
3. Іванова Н.Г. Словотвірна характеристика лінгвістичних термінів з компонентом *онім*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Рос. мова» / Н.Г. Іванова. — К., 1998. — 20 с.
4. Титаренко А. А. Місце урбанонімів у загальній класифікації онімів / А. А. Титаренко // Філологічні студії: Наук. вісник Криворізького нац. ун-ту: [зб. наук. праць] / за заг. ред. Ж. В. Колоїз. — Кривий Ріг, 2013. — Вип. 9. — Ч. 2. — С. 171–185.
5. Титаренко А. А. Урбанонімія Кривого Рогу: структура, семантика, функціонування: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Укр. мова» / А. А. Титаренко. — Дніпропетровськ, 2015. — 20 с.
6. Торчинський Михайло. Мотиваційна структура ономастикону / Михайло Торчинський // Філол. вісник Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини: [зб. наук. праць] / гол. ред. Л. М. Полюга. — Умань: ВПЦ «Візаві», 2011. — Вип. 1. — С. 311–317.

Н. Hrymashevych

THE URBANONIMIA OF TOWN ZHYTOMYR IN CONTEXT OF DECOMMUNISATION

In the article a modern state of urbanonimiia of town Zhytomyr in the connection of the Law of Decommunisation is analysed, that resulted in the change of onim space of the town. On an urbanonim space of Zhytomyr, in particular on the name of streets and side-streets, outlinguistic factors, first of all political, cultural and historical, etnocultural, etnomental, influenced

in the context of decommunisation foremost. New names of streets and side streets on a motivational sign, structural features, specific of nomination are characterised. Certainly, that about 70 percent of hodonimy is motivated by antroponims, named after famous in Ukraine of cultural, political, historical figures and those, life and activity of that directly related to Zhytomyr or Zhytomyrshchyna. Among the names of side-streets and some less than — streets the most are those that are named in honour to artists (writers, stage-directors, cultural figures, composers, conductors, musicians, ethnographers and others), that testifies on the whole to priority and eternity of common to all mankind values. A row of urbanonimy is named after Poland, Czeches and Armenians that left the track in Zhytomyrshchyna in particular or in Ukraine. The names of streets and side-streets, motivated by toponymy are periodically presented. A tendency to returning of the historical names to part of hodonimy is noticed. It is noticed that new completed urbanonimy have a different structure although the compound prevail (68%), about 25% — simple, the compounds are almost absent.

General tendencies in redesignation of urbanonimy of town Zhytomyr comparatively with other towns of Ukraine are educed that grounded to assert that the new names are formed according to Ukrainian word-formation and testify to the general tendencies in the changes of urbanonim of space of Ukraine on the whole in accordance with new realities, as the modern names of streets and side-streets represent the phenomena of national culture of Ukrainians, their history, and at the same time and cultural and historical development of every separately taken city.

Keywords: decommunisation, urbanonim, godonim, motivation, structure, redesignaton.

Матеріал надійшов 19.10.2016